

KÖNYVSZEMLE

Jacques Derrida

A másik egynyelvűsége, avagy az eredetprotézis

Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997

A Franciaországon kívüli frankofónia kérdéseit irodalmi, nyelvészeti, politikai, illetve kulturális szempontból tárgyaló konferencián hangzott el Jacques Derridának az az előadása, amelyből *A másik egynyelvűsége, avagy az eredetprotézis* című kötet keletkezett. A konferenciát 1992-ben a Louisianai Állami Egyetemen tartották, a kötet 1996-ban jelent meg Párizsban, a Galilée kiadónál, magyar fordítása egy évre rá.

Dekonstrukció néven a hatvanas években vált ismertté a Derrida által több írásában is alkalmazott szemléletmód, ami annyit tesz, hogy a szerző a különféle tudományterületek közötti határokat lebontja, s az adott területeket egymás felé megnyitja. Intenzív írásmód Derridáé, melynek befogadása az olvasó részéről ugyancsak intenzív olvasást igényel.

Derrida könyve nyolc fejezetből és egy rövid epilógusból áll. A szerző a hetedik fejezetben – lábjegyzetben – párhuzamos tanulmányt közöl, látszólag csapongó gondolatainak újabb mély bugyrát nyitva megolvasói előtt. Egy jövőbeli tanulmány vázlatát közli, melynek, az író szavaival „legnagyobb igényűbb címe ez lehetne: *A vendég egynyelvűsége. A zsidók a XX. században, az anyanyelv és a másik nyelve, a Földközi-tenger két partján.*“

Az első két fejezetben Derrida, ahogy a küzdősportok művelői, fogást keres, hogy megbirkózzon a benne feszültséget keltő problémával.

A probléma a francia nyelvnek és az azt jó franciasággal művelő személynek a kapcsolata. A személy a francia nyelvet természetes közegének tartja, ugyanakkor megállapítja, hogy a francia nyelv nem az övé,

hanem másé, jóllehet állítását csak azon az egy nyelven, a francián képes ilyen szabotossággal megfogalmazni, hisz az az ő „egynyelve”. Ez a nyelv pedig, ahogyan állítja, soha nem is volt az övé.

Létezik-e egynyelvűség? *A mindig csak egy nyelven beszélünk és a soha nem egyetlen nyelven beszélünk* antinómiáját megfogalmazó és feloldani próbáló második fejezetben az anyanyelv a téma, „a maga tevékeny megosztottságában”, valamint az anyanyelv és az idegen nyelv „köztisége”. A *nyelv* fogalom mellé Derrida bevezeti az *idióma*, sőt, a *nyelvjárás* fogalmát is azt állítva, hogy közöttük a határok kuszák és a történelmi erőviszonyok által meghatározottak. Csak a második fejezet végén jutunk el Derrida probléma-felvetésének gyökeréhez, a francia-maghrebi identitás kérdéséhez.

A harmadik fejezetben Derrida sorra veszi a louisianai konferencia közönségét, hogy bemutassa, kik is a frankofónok. A svájciak, belgák, kanadaiak, közép-afrikaiak, marokkói vagy tunéziai francia ajkúak között csak egy személy nem illeszkedik tökéletesen Derrida rendszertanába, s ez a rendkívüli eset ő maga. Az azonosság zavaráról van szó. Mi a kapcsolat a születés, a nyelv, a kultúra, a nemzeti hovatartozás és az állampolgárság között? Az állampolgárság esetleges dolog, írja Derrida, „nem határoz meg kulturális, nyelvi, vagy általában vett történelmi részesülést”. Derrida az algériai zsidók közösségéhez tartozik, akiknek 1870-ben francia állampolgárságot adományoztak, majd 1940 októberében, a francia állam, a modern nemzetállamok történetében egyedülállóan, váratlanul visszavette francia azonosságukat, s azt csak több mint két év után adta vissza. Az algériai zsidók kollektív emlékezete erőszakos üldözéseket is őriz, mindez azonban nem akadályozta meg e népcsoport gyors, lelkes és látványos asszimilációját.

Ezekről a maga számára személyesen is hűsbavágó eseményekről tanúskodik Derrida

da azon a nyelven, amelyet birtokol, mégsem az övé, nem azonosul vele, objektíválja, miközben a fenti távolságtartás lehetetlen, hiszen a szerző a nyelv „terrorja” alatt áll. A francia-maghrebi mártír passiója az egyetemes végzetet példázza, mely egyetlen nyelvhez rendel mindannyiunkat.

Milyen nyelven írjunk emlékiratot, ha nincs jóváhagyott anyanyelvünk? A tiltás nem volt sem fizikai, sem pedig jogi korlát, nem jelent meg explicite módon. Az iskolai norma része volt, ahogy Derrida az akkori közoktatási rendszerről manapság nosztalgiaival emlékezőket idézi, „egy oktatási rendszer folyománya”. Ez az oktatási rendszer nagyon jól illett a gyarmati politikába, hisz hozzájárult ahhoz, hogy a helyi arab és berber nyelv marginalizálódjon, szervezett formában győzött meg mindenkit azok használhatatlanságáról. A forradalmi Franciaország gyarmati iskoláiban az egyetemes humanizmus nevében az algériai francia iskola diákjainak feltételezett anyanyelve a francia volt, ahogy az anyaországban is, a kis provanszálók és bretonok esetében is.

Am nemcsak a tanítás nyelve volt „természetesen” francia, hanem a tananyag is: Franciaország földrajzát, történelmét ugyanúgy megkövetelték, mint „odaát”, Algéria viszont mintha nem is létezett volna. Derrida, aki életében először 19 éves korában kelt át az őt a „Fő-Anya-Haza-Várostól” elválasztó tengeren, „kísértetiesnek” érezte az iskolában tanult kultúrát, hiszen az Algériának sem az államával, sem nemzetével, vallásával vagy autentikus közösségével nem esett egybe.

„Csak a tiszta franciaságot állhatom és csodálom”, vallja Derrida. Szenvedélyesen törekszik a nyelvi kifejezés és kiejtés tökéletességére. A nyelvi tisztaság és tökéletesség eszményképe a gimnazista Derrida számára nyilvánvalóan az anyaországi, a *Párizs világvárosban* beszélt nyelv. A kíméletlen igényességet az a tudattalan asszimilációs törekvés teremthette meg benne, amit az érez, aki mindenáron le akarja küzdeni tájékozódását, nehogy egy-egy árulkodó hangsú-

lya, beszédének a normától eltérő ritmusa felfedje idegenségét.

A rejtett nem-azonosság újabb szintjét tárja fel Derrida, amikor arról ír, hogy a „bennszülött zsidó alcsoport”, ahogy e kategóriát az állampolgárság megadásánál, illetve megvonásánál emlegették, a francia azonosságot azért sem vállalhatta, mert az katolikus volt. Az arabbal vagy a berberrel szintén nem azonosulhatott. A másságból ennyi is megterhelő, Derrida azonban „radikálisan kulturátlannak” mondja magát és alcsoportját. Gondolatmenetében a legkese-rűbb felismerés az, hogy a bennszülött fiatal zsidók a zsidó kultúra számára is elvesztek. Az asszimiláció, a franciásodás – a polgárosodás lázas, sietős igyekezete – mintha a zsidó kultúra vonzását is kioltotta volna. A nyelvvel kapcsolatban pedig nem volt semmilyen lehetősége a bensőséges visszavonulásra: az algériai zsidóság nagy részét összpontosító Algírban nem beszéltek sem a jidist, sem a szefárd zsidók nyelvét.

Vissza tud-e találni ősei nyelvéhez az, aki nem született abba bele? – kérdi kételkedően a filozófus-író. Talán ezért volna szűkség az alcímben szereplő *eredetprotézisre*.

Derrida filozófiai esettanulmánya egy zsidó-francia-maghrebi genealógia által meghatározott személyes példa felidézésével járja körül a különféle nyelvi közösségeknek – kultúráknak – a sorsát. Azt modellezi, hogy más országok beavatkozása következtében milyen, az adott közösségek számára talán nem is tudatosodó, de visszavonhatatlan változások történhetnek a bennszülött kultúrákban.

A kötetet Boros János, Csordás Gábor és Orbán Jolán fordította, s a sorozatszerkesztő Boros János kitűnő tanulmánya zárja, melynek címe „Derrida: több mint filozófus”.

Győri Anna